

สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น
หลักคิดและความเป็นจริงทางสังคม: กรณีศึกษาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก*
**Community Rights and Natural Resources Management in Locality,
Concepts and Social Reality: A Case Study Eastern Seaboard Area**

พิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (Pimprapai Snitwong Na Ayudhya)¹

ชัยณรงค์ เครือنوان (Chainarong Krueanuan)²

¹อาจารย์ประจำภาควิชานิติศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
Lecturer, Department of Law Faculty of Political Science and Law, Burapha University

²ดร. อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
Lecturer, Dr. Department of Political Science Faculty of Political Science and Law, Burapha University

Received: 14 June 2019

Revised: 21 July 2019

Accepted: 8 August 2019

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา พลวัตของแนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความสำเร็จ และปัญหา อุปสรรค ข้อจำกัดการจัดการทรัพยากรชายฝั่งในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา ผลการศึกษาพบว่า พลวัตของแนวคิดสิทธิชุมชน สามารถแบ่งเป็น 4 ช่วงความคิด คือ สิทธิชุมชนก่อนการสถาปนารัฐชาติ สิทธิชุมชนยุคสถาปนารัฐชาติ สิทธิชุมชนยุคการพัฒนา และสิทธิชุมชนที่ถูกรับรองโดยบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ส่วนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความสำเร็จ ประกอบด้วยเงื่อนไขสำคัญ เช่น ความสามารถออกแบบสถาบันทางสังคมของชุมชน ความสามารถสร้างกติกาและบังคับใช้กติกา

* บทความนี้ปรับปรุงจากงานวิจัยเรื่อง “สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น หลักคิดและความเป็นจริงทางสังคม: กรณีศึกษาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก” ได้รับการอุดหนุนการวิจัยจากเงินรายได้ของคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยบูรพา

กับผู้ใช้ประโยชน์ในชุมชน ความสามารถสร้าง กระชับ และขยายเครือข่าย เป็นต้น สำหรับสภาพปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัดการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ประกอบด้วย ผู้ใช้ประโยชน์ภายนอกไม่ปฏิบัติตามกฎ กติกาของชุมชน ข้อจำกัดด้านองค์ความรู้ของชุมชน โครงสร้างอำนาจการจัดการทรัพยากรที่รัฐมีบทบาทเหนือกว่าชุมชน ความแตกต่างของกระบวนการทัศน์การจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชน การขาดกฎหมายลำดับรองที่รับรองการใช้สิทธิชุมชน ประสิทธิภาพของกระบวนการสอดส่อง ดูแล รวมทั้งความไม่เข้มแข็งและยั่งยืนของสถาบันทางสังคมที่ถูกจัดตั้งโดยชุมชน

คำสำคัญ: สิทธิชุมชน, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

Abstract

This research aims to study the dynamics of concept of community rights in natural resource management, structural conditions affecting success, problems, obstacles, and cases study on limitations of coastal resource management in communities. The research found that the dynamics of concept of community rights can be divided into 4 periods; community rights before the establishment of the national state, community rights in the era of the national state, community rights in the development era and community rights that are guaranteed by the provisions of the Constitution. In the structural condition aspect, the research has found that the important conditions that affect success are the ability to design a social institution of the community, the ability to create rules and enforce rules with community users' ability to build, tighten and expand networks. Problems, obstacles and limitations which prevent successful coastal resource management consists of lack of compliance with the rules by external users, community rules and community knowledge limit the power of resource management in which the state plays a greater role than the community, differences in the state resource management paradigm, the lack of a secondary law that guarantees the use of community rights, the efficiency of the surveillance process, including the strength and sustainability of social institutions established by the community

Keywords: Community rights, Natural resource Management

บทนำ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยที่ผ่านมา กล่าวได้ว่ารัฐและกลไกรัฐเป็นผู้มีบทบาทนำ ผ่านการกำหนดกฎ กติกา เชิงควบคุมและสั่งการ (Command and Control) จากส่วนกลาง เพื่อสร้างแนวปฏิบัติให้แต่ละท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้กฎ กติกาที่ถูกกำหนดขึ้น จึงมีลักษณะบังคับให้เกิด จากส่วนกลาง กระทั่งละเลยความหลากหลาย (Diversity) และบริบททางสังคม การเมือง วัฒนธรรม ซึ่งดำรงอยู่ในแต่ละท้องถิ่น เป็นผลให้กติกาในการจัดการทรัพยากรไม่ได้รับการยอมรับจากประชาชนท้องถิ่นอย่างที่ควรจะเป็น เนื่องจากไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและจารีตประเพณี (พิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และชัยณรงค์ เครือนวน, 2561)

สถานการณ์และสภาพปัญหาเช่นนี้ ทำให้ช่วงทศวรรษ 2530 เกิดปฏิบัติการทางสังคมเพื่อเรียกร้องให้รัฐคืนสิทธิและกระจายอำนาจจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้แก่ชุมชน ซึ่งผลจากปฏิบัติการกลายเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ “สิทธิชุมชน” ถูกบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 โดยเฉพาะการรับรองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ในการมีส่วนร่วมกับรัฐจัดการ บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หลังจากนั้นหลักสิทธิชุมชนก็ถูกขยายให้เกิดความชัดเจนและมีผลในทางปฏิบัติมากขึ้น ดังกรณีของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ที่กำหนดว่าชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม สามารถมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ที่ระบุว่าบุคคลหรือชุมชนย่อมมีสิทธิจัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ

แม้ว่ารัฐธรรมนูญจะมีบทบัญญัติ เกี่ยวกับการใช้สิทธิชุมชนเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่ในภาคปฏิบัติ กลับพบว่า กลไกรัฐยังคงให้การรับรองสิทธิชุมชนแบบจำกัด เนื่องจากไม่มีการแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นผลให้รัฐยังคงสิทธิและมีอำนาจนำไป ประกอบกับการขาดกฎหมายลำดับรอง ที่รองรับการใช้สิทธิชุมชน ทำให้เกิดความคลุมเครือในการตีความขอบเขตการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเฉพาะการพิจารณาว่าชุมชนสามารถใช้ จัดการ รักษาทรัพยากรได้มากน้อยเพียงใด เช่นเดียวกับคำพิพากษาของศาลที่ยังตัดสินคดีเกี่ยวกับสิทธิชุมชนตามลายลักษณ์อักษร และวินิจฉัยปัญหาด้านเทคนิคโดยไม่คำนึงถึงเนื้อหาของสิทธิชุมชน นอกจากนี้สิทธิชุมชนที่ปรากฏในรูปของประเพณีจารีต ความเชื่อ ก็ไม่ได้รับการยอมรับและรับรองจากรัฐ (สมชาย ปรีชาศิลปกุล และคณะ, 2557, หน้า 143; บุญชู ณ ป้อมเพ็ชร, 2555, หน้า 77)

แม้จะเผชิญกับเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่เปรียบเสมือนข้อจำกัด แต่ที่ผ่านมามีชุมชนหรือเครือข่ายชุมชนหลายแห่ง ซึ่งประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรโดยอาศัยพลังของชุมชน องค์กรชุมชนในพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ต่อไปนี้

(1) ชุมชนบ้านเป็ดใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด ที่ประชาชนในชุมชน สร้างเครือข่ายเพื่อสอดส่อง ดูแล ไม่ให้มีการบุกรุกหรือทำลายป่าชายเลน ขณะเดียวกันก็พยายาม สร้างข้อตกลงร่วม ที่เปรียบเสมือนข้อผูกมัดให้ประชาชนในชุมชนจะต้องปฏิบัติตาม ทั้งการระบุผู้ที่สามารถใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน การระบุดอกไม้ในการจับสัตว์น้ำ และการใช้ประโยชน์จาก ต้นไม้ในป่าชายเลน

(2) ชุมชนในตำบลบางสระเก้า อำเภอแหลมงสิงห์ จังหวัดจันทบุรี ที่สามารถใช้พลัง ภายในชุมชนเพื่อจัดการทรัพยากรร่วม (Common Pool Resources) ผ่านการกำหนดกติกา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น การระบุกลุ่มคนที่สามารถใช้ประโยชน์ การสร้างเงื่อนไขการใช้ประโยชน์ การกำหนดบทลงโทษแก่ผู้ใช้ทรัพยากรที่ฝ่าฝืนหรือละเมิดกติกา เป็นต้น

(3) เครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำประแส อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวมตัวของชุมชน ที่มีฐานทรัพยากรร่วมกัน กระทั่งเกิดปฏิบัติการร่วม (Collective Action) เพื่อจัดการ ทรัพยากรชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นการฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่น การกำหนดแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้ ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น การกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนหรือจับสัตว์น้ำ เป็นต้น

ตัวอย่างปฏิบัติการที่สะท้อนการใช้สิทธิชุมชนเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ชุมชนหลายแห่ง สามารถใช้สิทธิความเป็นชุมชน สถาปนา กฎ กติกา เพื่อจัดวาง ความสัมพันธ์ทางอำนาจและสร้างข้อตกลงร่วมเพื่อจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่น แม้จะเผชิญกับ ข้อจำกัดทางกฎหมายและเงื่อนไขทางสังคม ประเด็นดังกล่าวเป็นเหตุให้คณะผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษา ว่า พลวัตของแนวคิดสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยเป็นอย่างไร และเมื่อนำแนวคิดสิทธิชุมชนไปปฏิบัติจะมีเงื่อนไขเชิงโครงสร้างอะไรบ้างที่ส่งผลต่อความสำเร็จ รวมทั้งที่ผ่านมามีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายใต้หลักการสิทธิชุมชนเผชิญกับปัญหาหรือ อุปสรรครูปแบบใดบ้าง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพลวัตของแนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นใน ประเทศไทย

2. เพื่อศึกษาเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา

3. เพื่อสังเคราะห์สภาพปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัด ในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยในลักษณะกรณีศึกษา (Case Study) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารายละเอียดของปรากฏการณ์ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง การเลือกกรณีศึกษาใช้การเลือกตัวอย่างเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการเลือกตัวอย่างให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย โดยชุมชนที่ใช้เป็นกรณีศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย ชุมชนบ้านเปรี๊นใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด ชุมชนในตำบลบางสระเก้า อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี และเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำประแส อำเภอแกลง จังหวัดระยอง การวิจัยครั้งนี้จะวิเคราะห์พลวัตแนวคิดสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรของประเทศไทยในแต่ละช่วงเวลา หลังจากนั้นจะวิเคราะห์เงื่อนไขเชิงโครงสร้างทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่มีผลต่อความสำเร็จ ท้ายที่สุดจะสังเคราะห์ปัญหา อุปสรรค ข้อจำกัด ที่เกิดขึ้นจากการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา สำหรับจุดเริ่มต้นการวิเคราะห์พลวัตของสิทธิชุมชน จะเริ่มศึกษาตั้งแต่ก่อนการปฏิรูปการปกครองประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ส่วนการวิเคราะห์เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความสำเร็จ และสภาพปัญหา อุปสรรค ข้อจำกัด ในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งจะใช้สถานการณ์ที่ดำรงอยู่ของแต่ละชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นการศึกษา

การทบทวนวรรณกรรมและกรอบแนวคิดในการศึกษา

การทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์และปฏิบัติการทางสังคมครั้งนี้ จะทำความเข้าใจผ่านมโนทัศน์สิทธิชุมชน (Community Right) ในฐานะเป็นอำนาจของชุมชน ซึ่งถูกใช้เพื่อจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสถาบันภายนอกและระหว่างบุคคลกลุ่มต่างๆ โดยอำนาจหรือความสามารถของชุมชน เกิดขึ้นจากระบบจารีต ประเพณี ที่ถูกยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมารุ่นสู่รุ่น หรือการสถาปนากฎ กติการูปแบบใดรูปแบบหนึ่งขึ้นมา เพื่อกำหนดแนวปฏิบัติแก่บุคคลที่เป็นสมาชิกของชุมชนหนึ่งๆ ทั้งนี้กรอบคิดการศึกษา เชื่อว่า สิทธิชุมชนเปรียบเสมือนอำนาจอิสระ (Autonomy) ในการจัดการตนเอง (Self-governance) ขณะเดียวกันในอดีตสังคมก็ยอมรับการดำรง

อยู่ของชุมชน ซึ่งเป็นผู้ทรงสิทธิส่วนรวม (Collective Rights) ก่อนที่อำนาจของชุมชนจะถูกถ่ายโอนไปยังรัฐบาลกลาง หลังการสถาปนารัฐชาติ (Nation State) (คณะกรรมการปฏิรูป, 2555, หน้า 32-33) ดังนั้น การก่อกำเนิดรัฐชาติจึงทำให้รัฐกลายเป็นผู้ทรงสิทธิเหนือดินแดน เพราะเป็นผู้ทรงอำนาจอธิปไตย ปรากฏการณ์เช่นนี้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญ ที่ส่งผลให้สถานะของชุมชนหรือสิทธิชุมชนเริ่มตกต่ำลง เนื่องจากชุมชนต่างๆ ไม่ได้มีการจัดตั้งอำนาจการปกครองของตน กระทั่งถูกลดความสำคัญและจำกัดบทบาทการจัดการตนเองลง (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550, หน้า 13, 55)

วิธีวิทยาและการดำเนินการวิจัย

แนวทางการวิจัยครั้งนี้ อาศัยวิธีการแสวงหาความรู้แนวสหวิทยาการ (Interdisciplinary) ซึ่งเป็นการสลายพรมแดนระหว่างสาขาวิชาต่างๆ เนื่องจากปัญหาหรือสถานการณ์ที่ดำรงอยู่ในสังคมมีความซับซ้อน ทำให้การศึกษาสังคมโดยใช้ศาสตร์หรือสาขาวิชาเดียวมีข้อจำกัด ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องสร้างความหลากหลายทางกระบวนทัศน์ (Paradigms) เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม ส่วนวิธีวิทยาในการวิเคราะห์ข้อมูล (Methodological Approach) จะใช้วิธีวิทยาการวิเคราะห์โครงสร้างและผู้กระทำการ (Structure and Agency) ภายใต้หลักทวิภาษวิธี (Dialectic) ที่เน้นการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำการทางสังคม (Agency) และพลังของโครงสร้างทางสังคม (Structure) ในกระบวนการเปลี่ยนแปลง (พิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และชัยณรงค์ เครือนวน, 2561, หน้า 405) สำหรับกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล อาศัยการศึกษาเอกสารและตัวบท การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) และใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation)

ผลการศึกษา

1. ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่หนึ่ง พลวัตรของแนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นในประเทศไทย คณะผู้วิจัยสามารถแบ่งแนวคิดและปฏิบัติการสิทธิชุมชนที่ก่อตัวขึ้นในสังคมไทย ออกเป็น 4 ช่วงความคิด ดังต่อไปนี้

(ก) สิทธิชุมชนก่อนการสถาปนารัฐชาติ ความคิดเรื่องสิทธิชุมชนในยุคนี้ ถูกนิยามว่าเป็นสิทธิที่ดำรงอยู่พร้อมกับความเป็นชุมชน โดยสิทธิชุมชนเปรียบเสมือนอำนาจของชุมชน ซึ่งถูกใช้เพื่อจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรท้องถิ่น กล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนก่อนการสถาปนารัฐชาติ ถือเป็นสิทธิอิสระที่รัฐให้การรับรองและส่งเสริมโดยไม่เข้าไปแทรกแซง ดังนั้นชุมชนจึงสามารถพัฒนาคุณภาพ ประเพณี ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้

ประโยชน์ทรัพยากรในท้องถิ่นได้โดยรัฐให้การยอมรับ สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะรัฐไทยเน้นการควบคุมการผลิตมากกว่าควบคุมการใช้ทรัพยากร ขณะเดียวกันรัฐและกลไกรัฐก็ไม่ได้รู้กล้าหรือเข้าควบคุมชุมชน เป็นผลให้ชุมชนมีอิสระและสามารถปฏิบัติการตามกรอบจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนได้ ประกอบกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนที่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยตรงหรือเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น เนื่องจากเป็นความสัมพันธ์โดยอ้อมผ่านผู้นำท้องถิ่น (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และคณะ, 2536 อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ, 2543, หน้า 109-110; เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536, หน้า 73, 75-79; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544, หน้า 237-238)

(จ) **สิทธิชุมชนยุคสถาปนารัฐชาติ** รัฐชาติถือเป็นรัฐสมัยใหม่ (Modern State) ซึ่งเข้าแทนที่รัฐแบบจารีตนิยม (Traditional State) โดยการสถาปนารัฐสมัยชาติเกิดขึ้นควบคู่กับการนำระบบสิทธิตามแนวคิดกฎหมายตะวันตกมาใช้ในสังคมไทย กระทั่งกลายเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรวมอำนาจจัดการทรัพยากรเข้าสู่ส่วนกลาง ผ่านการตรากฎหมายให้สิทธิแก่รัฐบาลกลางเข้าควบคุมทรัพยากร พร้อมกับการสร้างกลไกรัฐและระบบราชการ เพื่อทำหน้าที่สอดส่อง ตรวจสอบ ควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในแต่ละท้องถิ่น กล่าวได้ว่า การบริหารจัดการและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของรัฐบาลกลางเป็นไปอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการเมืองช่วงกลางทศวรรษ 2470 ดังจะเห็นได้จาก หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีการออกแบบกลไกรัฐอีกหลายรูปแบบ เพื่อรองรับการขยายอำนาจของรัฐ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความพยายามรวมศูนย์อำนาจและการอ้างสิทธิของรัฐเหนือทรัพยากร แต่ความเป็นจริงทางสังคม ในช่วงเวลานั้น พบว่า การขยายอำนาจของรัฐบาลกลางเพื่อควบคุมทรัพยากรมิได้กระทำการอย่างเต็มที่ และไม่ได้ใช้อำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ตรงกันข้ามกลับเป็นการดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไปด้วยเหตุนี้รัฐบาลกลางและศาล ยังคงยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรอยู่บ้าง ทำให้ไม่ได้มีการปิดกั้นหรือกีดกันสิทธิของชุมชนอย่างสิ้นเชิง (เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536, หน้า 84-85, 87, 103; สุภาวดี แก้วประดับ, 2546, หน้า 59-73; พิมรดา มณีอินทร์, 2558, หน้า 56-57)

(ค) **สิทธิชุมชนยุคการพัฒนา** การจัดการทรัพยากรธรรมชาติยุคนี้ อยู่ภายใต้ฐานคิดที่ว่า การจัดการโดยรัฐบาลกลางเป็นรูปแบบที่มีประสิทธิภาพ และสามารถตอบสนองยุทธศาสตร์การสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจได้ ผลจากฐานคิดดังกล่าวก่อให้เกิดการตรากฎหมาย ซึ่งให้อำนาจการบริหารทรัพยากรธรรมชาติแก่รัฐบาลกลางมากขึ้น ควบคู่กับการจัดตั้งกระทรวง กรม กอง หรือคณะกรรมการหลากหลายรูปแบบ เพื่อควบคุมและบังคับใช้กฎหมายในการคุ้มครอง ปกป้อง ทรัพยากรธรรมชาติทั้งทางบก ทางน้ำ ชายฝั่ง และนอกชายฝั่ง จนเกิดการกดทับ (Subjugations) กีดกัน (Exclusions) และปฏิเสธสิทธิตามจารีตประเพณี ดังนั้นสิทธิชุมชนจึง

กลายเป็นสิทธิตามความเข้าใจของชุมชนแต่ไม่ได้เป็นสิทธิตามกฎหมาย ภายใต้การผูกขาดการจัดการทรัพยากรของรัฐบาลกลาง ก็มีความพยายามใช้เทคโนโลยีทางอำนาจ (Technology of Power) เพื่อสร้างความชอบธรรม (Legitimacy) ดังกรณีการสร้างและปฏิบัติทางวาทกรรม (Discursive Practice) “การมีส่วนร่วม” ผ่านการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนและชุมชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดการทรัพยากร ปฏิบัติการเหล่านี้มีคตินึง แม้จะทำให้รัฐรักษาอำนาจนำ (Hegemony) เอาไว้ได้ แต่ก็กลายเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่ความขัดแย้งและการละเมิดสิทธิชุมชน กระทั่งช่วงทศวรรษ 2530 เกิดการเรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm) โดยเฉพาะการเพิ่มบทบาทและอำนาจแก่ชุมชน ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น (นิตยา โพธิ์นอก, 2557, หน้า 72-81; สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, 2557, หน้า ก-3; บุญชู ณ ป้อมเพ็ชร, 2555, หน้า 78-79)

(ง) สิทธิชุมชนที่ถูกรับรองโดยบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ความพยายามเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shifts) ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยการเปิดโอกาสให้ชุมชนมีสิทธิจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เริ่มก่อตัวขึ้นภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 หลังจากนั้นก็ปรากฏให้เห็นทั้งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ตามลำดับ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มีการบัญญัติรับรองและคุ้มครองสิทธิของบุคคลที่รวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมไว้ จนนำไปสู่การรับรองตัวตนทางกฎหมาย (Legal Entity) ของชุมชน ในฐานะเป็นหมู่คณะที่แยกออกมาจากบุคคลธรรมดา ที่รวมกันเป็นชุมชนและเป็นผู้ทรงสิทธิตามรัฐธรรมนูญ (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550, หน้า 123-128 อ้างถึงใน ชรรค์เพชร ชายทวีป, 2552, หน้า 93-94) แม้รัฐธรรมนูญฯ จะพยายามเปลี่ยนฐานคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่ภาคปฏิบัติกลับไม่สามารถขับเคลื่อนอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากความไม่ชัดเจนของนิยาม “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ประกอบกับการบัญญัติข้อความที่ว่า “ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ดังนั้น เมื่อไม่มีการบัญญัติกฎหมายมารองรับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมก็ไม่สามารถนำมาปฏิบัติได้ (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล และคณะ, 2557, หน้า 15; ชรรค์เพชร ชายทวีป, 2552, หน้า 95)

(2) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ภายใต้ข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 รัฐธรรมนูญฯ ฉบับนี้ จึงกำหนดมาตรการที่ส่งเสริมให้เกิดการใช้สิทธิของประชาชนและชุมชน เช่น การตัดคำว่า “ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ออก หรือมีการกำหนดให้ประชาชนมีสิทธิฟ้องศาลรัฐธรรมนูญได้โดยตรง ในกรณีที่มีการละเมิดสิทธิ เสรีภาพ ตามที่กฎหมายรับรอง หรือการกำหนดให้คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน

แห่งชาติ พ้องศาลรัฐธรรมนูญและศาลปกครองแทนประชาชนได้ รวมทั้งมีการเพิ่มเติมคำว่า “ชุมชน” และ “ชุมชนท้องถิ่น” ทำให้เกิดการคุ้มครองสิทธิของชุมชนมากขึ้น กล่าวคือ ไม่จำเป็นต้องเป็นชุมชนที่รวมตัวกันเป็นเวลานาน จนถือว่าเป็น “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” นอกจากนี้ ยังมีการรับรองการใช้สิทธิทางศาล เพื่อกำหนดให้รัฐต้องปฏิบัติตามสิทธิที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การทำให้ศาลสามารถพิจารณาคดีที่เกี่ยวข้องกับสิทธิ (ชุมชน) ได้ยืดหยุ่นมากขึ้น เป็นต้น (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล และคณะ, 2557, หน้า 17; บุญชู ณ ป้อมเพ็ชร, 2555, หน้า 90)

(3) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้มีการบัญญัติหลักการเกี่ยวกับสิทธิชุมชนไว้ใน หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย เช่น มาตรา 43 ที่ระบุว่า บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิจัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน ตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ หรือหมวด 5 หน้าที่ของรัฐ ดังมาตรา 57 ที่ระบุว่ารัฐต้องอนุรักษ์ คุ้มครอง บำรุงรักษา ฟื้นฟู บริหารจัดการ และใช้หรือจัดให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ ให้เกิดประโยชน์อย่างสมดุลและยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนและชุมชนที่เกี่ยวข้อง มีส่วนร่วมดำเนินการและได้รับประโยชน์จากการดำเนินการดังกล่าวด้วยตามที่กฎหมายบัญญัติ เป็นต้น (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560, หน้า 12, 15)

นอกจากนี้ยังมีการตรา “ร่างพระราชบัญญัติสิทธิชุมชน พ.ศ....” เพื่อเป็นกฎหมายกลางในการสร้างความเข้มแข็งของบุคคลและชุมชน ตลอดจนกำหนดมาตรการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชน อนุรักษ์ ฟื้นฟูหรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติ หรือทำให้เกิดการจัดการ การบำรุงรักษาและการจัดให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน รวมทั้งทำให้สิทธิของบุคคลและชุมชนอื่นๆ ที่รัฐธรรมนูญรับรองให้เกิดผลในทางปฏิบัติ (คณะกรรมการพิจารณาเสนอกฎหมายที่ต้องจัดทำใหม่เพื่อสนับสนุนยุทธศาสตร์ชาติและการปฏิรูปประเทศ, 2561) และระยะเวลาต่อมา ก็มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 ในฐานะกลไกส่งเสริมให้ชุมชนร่วมกับรัฐบริหารจัดการป่าชุมชน ผ่านการจัดตั้ง “คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน” ซึ่งมีอำนาจหน้าที่สำคัญ เช่น การดูแล รักษา ฟื้นฟูป่าชุมชน การไกล่เกลี่ยหรือประนีประนอม เมื่อเกิดความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชน การดูแลให้สมาชิกป่าชุมชนปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัติป่าชุมชน และออกข้อบังคับเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งกำหนดให้มี “สมาชิกป่าชุมชน” เพื่อทำหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าชุมชน เป็นต้น (พระราชบัญญัติป่าชุมชน, 2562, หน้า 86-88)

2. ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่สอง เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา เงื่อนไขเชิงโครงสร้างในที่นี่ มิติหนึ่งเปรียบเสมือนกลไกที่เปิดโอกาสให้เกิดปฏิบัติการทางสังคมลักษณะใดลักษณะหนึ่ง และอีกมิติหนึ่งเปรียบเสมือนผลผลิตจากปฏิบัติการทางสังคม ด้วยเหตุนี้เงื่อนไขเชิงโครงสร้างจึงมิใช่สิ่งที่ยุคนึงตายตัว แต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้จากการเคลื่อนไหวของประชาชนกลุ่มต่างๆ ในสังคม ซึ่งผลการศึกษาสามารถสรุปได้ ดังต่อไปนี้

(ก) เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนบ้านเปรี๊ตใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด ได้แก่

(1) การมีผู้นำทางอุดมการณ์ ในฐานะผู้ปลุกกระดมและมีบทบาทนำ ที่ก่อให้เกิดปฏิบัติการทางสังคมหลากหลายรูปแบบ โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวสังคมคัดค้านการบุกรุก ทำลายป่าชายเลนของกลุ่มทุนและผู้มีอิทธิพล ผ่านการสร้างเครือข่ายแนวราบ (Horizontal Relationship) กับประชาชนในชุมชน เพื่อร้องเรียนต่อกลไกรัฐและชุมชนประท้วง จนนำไปสู่การตรวจสอบข้อเท็จจริง ส่งผลให้กลุ่มทุนต้องยุติการดำเนินกิจกรรมทั้งหมดในเขตป่าชายเลน รวมทั้งการเป็นผู้มีบทบาทนำในการฟื้นฟู อนุรักษ์ พัฒนา ภายหลังจากการขับไล่กลุ่มทุนออกจากป่าชายเลน (อภิญาคุณาพรธรรม, 2551, หน้า 109-113; พรทิพย์ หาผล, 2544, หน้า 112-115)

(2) ความสามารถในการออกแบบสถาบันทางสังคมเพื่อจัดการทรัพยากรชายฝั่ง โดยเฉพาะการจัดตั้ง “กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ตใน” ในฐานะเป็นสถาบันหลักของชุมชน ซึ่งทำหน้าที่บริหารจัดการทรัพยากร ตั้งแต่การกำหนดกฎ กติกา การใช้ประโยชน์จากต้นไม้ในป่าชายเลน การจับสัตว์น้ำ หรือการกำหนดบทลงโทษผู้ใช้ทรัพยากรภายในและนอกที่ละเมิดกติกาของชุมชน นอกจากนี้สถาบันดังกล่าว ยังเป็นกลไกประสาน และสร้างเครือข่ายกับองค์กรของรัฐหรือเอกชนที่ทำหน้าที่ฟื้นฟู อนุรักษ์ พัฒนา ป่าชายเลน ทั้งในระดับพื้นที่และระดับประเทศ (กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ตใน, 2561, หน้า 12-14; อำพรแพทย์ศาสตร์, 5 พฤษภาคม 2562, สัมภาษณ์)

(3) ความสามารถในการสร้างและขยายเครือข่ายภายนอกชุมชน เงื่อนไขเชิงโครงสร้างมิตินี้ เกิดขึ้นจากความคิดที่ว่า การจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยอาศัยองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และพลังของประชาชนในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง อาจไม่ใช่หนทางที่นำไปสู่ความสำเร็จหรือสร้างความยั่งยืนของทรัพยากรระยะยาว เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรที่กว้างขวาง ประกอบกับความสลับซับซ้อนของระบบนิเวศ ความไม่ชัดเจนของกฎหมายและการไม่มีกฎหมายรองรับการใช้อำนาจของชุมชน ภายใต้อำนาจเช่นนี้ ทำให้ชุมชนพยายามสร้างและขยายเครือข่ายกับองค์กรทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมหลากหลายรูปแบบ เช่น ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชน

แห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC) สำนักงาน ป่าไม้จังหวัด สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) หรือการร่วมกับกลุ่มองค์กรอนุรักษ์ป่าชายเลนในพื้นที่อื่นของจังหวัดตราด จัดตั้งเป็นเครือข่ายประชาชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดตราด (ค.อ.ต.) เพื่อใช้องค์กรเหล่านี้เป็นกลไกเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) และศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน เป็นต้น (พรทิพย์ หาผล, 2544, หน้า 82-83, 147-150; อภิษฎา คุณาพรธรรม, 2551, หน้า 122-123, 131-146)

(4) ความสามารถในการจัดตั้งกลุ่มและองค์กรภายในชุมชนเพื่อสนับสนุนการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ตัวอย่างขององค์กรที่ถูกจัดตั้งขึ้น เช่น กองทุนเพื่อการจัดการป่าชายเลนชุมชนบ้านเปรี๊ตใน ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนปฏิบัติการอนุรักษ์ พัฒนาป่าชายเลน หรือกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์บ้านเปรี๊ตใน ซึ่งถูกใช้เป็นกลไกกำกับ ควบคุมพฤติกรรมของผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน ดังกรณีที่มีการละเมิดกติกาจะถูกตัดสิทธิการกู้เงินจากกลุ่มสัจจะฯ หรือกลุ่มในมิติอื่นๆ ที่ไม่มีบทบาทโดยตรงในการจัดการป่าชายเลน แต่ก็เป็นกลไกสนับสนุนกิจกรรมการอนุรักษ์ พัฒนาป่าชายเลนให้บรรลุเป้าหมาย เป็นต้น (อำพร แพทย์ศาสตร์, 5 พฤษภาคม 2562, สัมภาษณ์; มาโนช ฝั่งรัง, 9 พฤษภาคม 2562, สัมภาษณ์)

(5) ความร่วมมือของประชาชนในชุมชน ซึ่งเปรียบเสมือนพลังจากภายในที่ทำให้ปฏิบัติการทางสังคม ทั้งการขับไล่กลุ่มทุน การฟื้นฟู อนุรักษ์ พัฒนาทรัพยากรชายฝั่งประสบความสำเร็จ สาเหตุที่ปฏิบัติการต่างๆ ยังคงได้รับความร่วมมือจากประชาชน เพราะชุมชนสามารถรักษาทุนทางสังคม (Social Capital) ในฐานะเครื่องมือเชื่อมโยงบุคคลให้เป็นเครือข่ายทางสังคม (Social Network) เช่นเดียวกับความสามารถรักษาทุนทางวัฒนธรรม (Culture Capital) ซึ่งเปรียบเสมือนความเชื่อหรือค่านิยมร่วมของสมาชิกในชุมชน ประกอบกับการที่วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของประชาชนท้องถิ่น เชื่อมโยงหรือเกี่ยวข้องโดยตรงกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่ง ทำให้ความมั่นคงของทรัพยากรกลายเป็นหลักประกันความมั่นคงในการดำเนินชีวิต

(ข) เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชน ในตำบลบางสระแก้ว อำเภอแหลมงสิงห์ จังหวัดจันทบุรี ได้แก่

(1) ความสามารถในการสร้างสถาบันทางสังคมเพื่อจัดการทรัพยากรชายฝั่ง สถาบันทางสังคมที่ถูกจัดตั้งในชุมชนแห่งนี้ ประกอบด้วย สถาบันที่ไม่เป็นทางการ เช่น การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรชายฝั่ง เพื่อดูแล เฝ้าระวัง การใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน หรือการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์พิทักษ์สิ่งแวดล้อม (ตำบลบางสระแก้ว) เพื่อป้องกันการทำลายทรัพยากร

ชายฝั่งจากเรืออวนรุน เป็นต้น และสถาบันที่เป็นทางการ เช่น การจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบล บางสระแก้ว ในฐานะกลไกของชุมชนที่จะจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ร่วมกับองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่นและหน่วยงานของรัฐ เป็นต้น (ชมล สกฤตอินทร์, 2555, หน้า 115-116; นรวรรณ ใจชื่น, 2549, หน้า 40-41; ปาลิตา ไชยเสนา, 12 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

(2) ความสามารถในการสร้างและใช้ประโยชน์จากเครือข่ายภายนอกชุมชน กระบวนการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนในตำบลบางสระแก้ว ได้มีการสร้างเครือข่ายกับกลุ่ม หรือองค์กรภายนอกชุมชนเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพื่อใช้ประโยชน์จากองค์กรเหล่านั้น เช่น การเรียนรู้ประสบการณ์จัดการทรัพยากรจากชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ทำให้เกิดองค์ความรู้และ วิธีการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น หรือขอรับการสนับสนุนงบประมาณ บุคลากรและองค์ความรู้ เพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมของชุมชน นอกจากนี้เครือข่ายยังเป็นกลไกสนับสนุนให้ชุมชนเกิดอำนาจ ต่อรองกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่างๆ เป็นต้น

(3) ความสามารถในการปลูกจิตสำนึก (Consciousness) และสร้างจิตวิญญาณร่วม (Spirituality) เพื่อจัดการทรัพยากรชายฝั่ง จิตสำนึกและจิตวิญญาณร่วมเปรียบเสมือนแรงผลัก (Push Factors) ที่ก่อให้เกิดปฏิบัติการทางสังคมลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ความสามารถปลูกจิตสำนึกและ สร้างจิตวิญญาณ เกิดขึ้นจากเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการ คือ หนึ่ง สถานการณ์ที่ประชาชนได้รับ ผลกระทบจากปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมร่วมกัน สอง ความอุดมสมบูรณ์ของ ทรัพยากร เปรียบเสมือนหลักประกันในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และสามารถ ที่ชุมชนมีผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในฐานะกลุ่มคนที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการ ตระหนักถึงปัญหาด้านทรัพยากร รวมทั้งชี้ให้เห็นข้อจำกัดของการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ผ่านการ บังคับใช้กฎหมายจากส่วนกลาง (นรวรรณ ใจชื่น และรังสี ทองอ่อน, 2548, หน้า 18-19)

(4) ความสามารถจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชายฝั่งของชุมชน โดยเฉพาะการผสมผสานระหว่างองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น และองค์ความรู้จากชุมชน ดั้งเดิมที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากร ผ่านการเรียนรู้ในลักษณะลองผิดลองถูก กระทั่งได้แนวทางจัดการทรัพยากรชายฝั่งที่สอดคล้องกับภูมินิเวศและภูมิสังคม นอกจากนี้ ชุมชน ยังพยายามถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนแก่บุคคลทั่วไป ดังกรณีการจัดตั้ง “ศูนย์เรียนรู้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” รวมถึงเปิดหลักสูตร “บ้านปลา ธนาคารปู” (ชมล สกฤตอินทร์, 2555, หน้า 118-127; สติติย์ แสนเสนาะ, 12 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

(5) ความสามารถสร้างกติกาในฐานะที่เป็นข้อตกลงร่วมและบังคับใช้กติกากับ ประชาชน ในชุมชน กล่าวได้ว่า กระบวนการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนในตำบล บางสระแก้ว เครือข่ายผู้นำชุมชนได้ร่วมกันออกแบบกติกา เพื่อกำกับ ควบคุม พฤติกรรมของผู้ใช้

ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น การกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์ป่าชายเลน ที่มีการสร้างความชัดเจน (Boundaries) ว่าใครบ้างสามารถใช้ประโยชน์ได้ การสร้างความชัดเจนเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง การสร้างเงื่อนไข (Conditions) เข้าใช้ประโยชน์ การระบุบุคคลซึ่งมีหน้าที่หลักในการสอดส่อง ตรวจสอบ (Monitoring) หรือการกำหนดบทลงโทษ ผู้ใช้ประโยชน์ที่ฝ่าฝืนกติกาของชุมชนแบบค่อยเป็นค่อยไป (Graduated Sanctions) รวมทั้งสร้างกลไกจัดการความขัดแย้ง (Conflict Resolution Mechanisms) โดยการกำหนดให้มีคนกลางเป็นผู้ไกล่เกลี่ยเพื่อยุติความขัดแย้ง เป็นต้น (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, 2556, หน้า 129-130; สถิตย์ แสนเสนา และสมชาย ทองอ่อน, 12 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

(6) การที่ชุมชนสามารถรักษาทุนทางสังคม (Social Capital) และทุนทางวัฒนธรรม (Culture Capital) ทุนทั้งสองประเภทเปรียบเสมือนปัจจัยส่งเสริมให้การใช้หลักสิทธิชุมชน เพื่อจัดการทรัพยากรชายฝั่งประสบความสำเร็จ เนื่องจากทุนทางสังคมถือเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลหรือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุให้ชุมชนเกิดพลังอำนาจ ขณะเดียวกันก็เป็นแรงกดดันทางสังคม ที่ทำให้ประชาชนต้องเคารพและปฏิบัติตามกติกา ส่วนการดำรงอยู่ของทุนทางวัฒนธรรม มีผลต่อหลักการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับความสอดคล้อง (Congruence) และความสมดุล (Balance) ระหว่างความยั่งยืนของทรัพยากรและความมั่นคงในการดำเนินชีวิต ด้วยเหตุนี้แนวทางจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ภายใต้อิทธิพลของชุมชนจึงเป็นการจัดการที่ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ เพื่อกีดกันหรือแบ่งแยก (Division) ประชาชนออกจากทรัพยากร ตรงกันข้ามกลับเป็นความพยายามกำหนดขอบเขต (Boundary) และรูปแบบการใช้ประโยชน์ให้เหมาะสม (สมชาย ทองอ่อน, 12 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

(ค) เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำประแส อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ได้แก่

(1) การเผชิญปัญหาหรือสถานการณ์ร่วมของประชาชนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน โดยเฉพาะการให้สัมปทานตัดไม้และการบุกรุกป่าชายเลนเพื่อทำนาเกลือ รวมถึงปัญหาจากการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ปัญหาที่ดำรงอยู่เช่นนี้ ส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของประชาชนลุ่มน้ำประแส เนื่องจากมีการประกอบอาชีพที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศชายฝั่ง ดังนั้น ความสมดุลและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร จึงกลายเป็นหลักประกันที่จะสร้างความอยู่รอดและความมั่นคงในการดำรงชีพ เงื่อนไขดังกล่าวเป็นสาเหตุให้เกิดการรวมตัวของประชาชนกลุ่มหนึ่งในตำบลปากน้ำประแส เพื่อต่อต้าน การบุกรุกป่าชายเลนและการปล่อยน้ำเสียของโรงงาน

อุตสาหกรรม รวมทั้งการฟื้นฟูระบบนิเวศของป่าชายเลน ในเวลาต่อมาปฏิบัติการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง เริ่มได้รับความสนใจ จากประชาชนกลุ่มอื่นๆ ในอำเภอแกลง กระทั่งก่อเกิดเป็น “เครือข่ายลุ่มน้ำ ประแส” (ชโลม วงศ์ทิม และสาออย รัตนวิจิตร, 3 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

(2) ความสามารถระดับและขยายเครือข่ายการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ทั้งการสร้างเครือข่ายกับกลไกรัฐ รวมถึงองค์กรที่ทำหน้าที่อนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากรชายฝั่ง ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค และประเทศ ปฏิบัติการมิติดินเปรียบเสมือนกลไกที่ช่วยเสริมสร้างพลังอำนาจแก่เครือข่ายชุมชนฯ เนื่องจากการจัดการทรัพยากร โดยชุมชน ไม่มีกฎหมายรองรับหรือมอบอำนาจอย่างเป็นทางการ ดังนั้น การสร้างเครือข่ายกับกลไกรัฐ จึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มศักยภาพของเครือข่ายชุมชนฯ ขณะที่การรวมตัวเป็นเครือข่าย และสามารถระดมองค์กรหลากหลายรูปแบบเป็นสมาชิก มีผลต่อการสร้างอำนาจต่อรองของเครือข่ายชุมชนฯ รวมทั้งทำให้กฎ กติกา หรือมาตรการทางสังคม ที่ถูกนำมาใช้เพื่อจัดการทรัพยากรมีสภาพบังคับ เพราะประชาชนในชุมชนส่วนใหญ่ยอมรับและปฏิบัติตาม ส่วนคนกลุ่มน้อยที่ไม่ปฏิบัติตามย่อมถูกพลังทางสังคม กดดันหรือกีดกันไม่ให้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (ชโลม วงศ์ทิม และสาออย รัตนวิจิตร, 3 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

(3) ความสามารถที่จะรักษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง เช่น ภูมิปัญญาฟื้นฟูป่า ที่มีการแบ่งป่าออกเป็น 3 ระดับ (ป่าชั้นนอก ป่าชั้นกลาง ป่าชั้นใน) 5 ประเภท (ป่าชายหาด ป่าชายเลน ป่าชายกลาง ป่าชายบน ป่าพรุ) โดยป่าแต่ละระดับมีต้นไม้ที่เติบโตแตกต่างกัน ดังนั้นหลักการปลูกป่าของเครือข่ายชุมชนฯ จึงให้ความสำคัญกับความสอดคล้องระหว่างระดับและประเภทของป่า เป็นต้น (กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล และคณะ, 2555, หน้า 6/64 – 6/66) ตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงประสบการณ์ในชีวิตประจำวันเข้ากับสถานการณ์ที่ดำรงอยู่ ด้วยเหตุนี้การใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นการจัดการทรัพยากรผ่านกระบวนการเรียนรู้ ที่ให้ความสำคัญกับสภาพความเป็นจริง แตกต่างจากวิธีการจัดการทรัพยากรของรัฐ ซึ่งอยู่ภายใต้หลักวิทยาศาสตร์และพยายามสร้างแนวทางจัดการทรัพยากรแบบหนึ่งเดียว กระทั่งมองข้ามความหลากหลายของปัญหา

(4) ความสามารถในการออกแบบสถาบันทางสังคมเพื่อจัดการทรัพยากรชายฝั่ง เงื่อนไขมิตินี้ปรากฏให้เห็น 3 รูปแบบ คือ หนึ่ง การจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำประแส ในฐานะจักรกลหลักที่ ทำหน้าที่เฝ้าระวัง ดูแล และประสานงานเพื่อจัดการทรัพยากร สอง การออกแบบกติกาของเครือข่ายชุมชนฯ เช่น การระบุผู้มีสิทธิใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่ง การวางแนวทางจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ที่เน้นหลักความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนา ควบคู่กับความอยู่รอดและดำรงอยู่ของประชาชนในชุมชน หรือการกำหนดบทลงโทษผู้ละเมิดกฎ กติกา เป็นต้น สาม การแบ่งหน้าที่และวางบทบาทจัดการทรัพยากรชายฝั่งแก่ภาคีเครือข่าย เพื่อสร้าง

กระบวนการมีส่วนร่วม (ชโลม วงศ์ทิม และสาออย รัตนวิจิตร, 3 เมษายน 2562, สัมภาษณ์; กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล และคณะ, 2555, หน้า 6/64 – 6/69)

(5) การดำรงอยู่ของความเป็นชุมชน ภายใต้บริบทลุ่มน้ำประแส การดำรงอยู่ของความเป็นชุมชนไม่ได้ยึดโยงอยู่กับมิติพื้นที่ ตรงกันข้ามกลับเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งความเป็นชุมชนมิติดินี้ ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรของชุมชน เนื่องจากทรัพยากรชายฝั่งเปรียบเสมือนทรัพยากรร่วม ที่ไม่มีกลุ่ม องค์กร หรือชุมชนใดเป็นเจ้าของชัดเจน ดังนั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมของประชาชนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่น โดยเฉพาะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกับทรัพยากรชายฝั่ง เข้ามามีบทบาทเฝ้าระวัง กำกับ ติดตาม การใช้ประโยชน์ทรัพยากร

3. ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่สาม การสังเคราะห์สภาพปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัดในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง

แม้ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา จะประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรระดับหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าชุมชนเหล่านี้ จะไม่เผชิญกับปัญหาในกระบวนการดังกล่าว จากการสังเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์ พบปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัดที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

(ก) สภาพปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัดในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ที่เกิดขึ้นกับชุมชน บ้านเป็ดดิน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด ได้แก่

(1) โครงสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่รัฐและกลไกรัฐมีบทบาทเหนือกว่าชุมชน แม้ที่ผ่านมาชุมชนจะสามารถกำหนดกติกา หรือสร้างข้อตกลงร่วม เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่งได้ ขณะที่กลไกรัฐก็เปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรหลากหลายรูปแบบ แต่ปฏิบัติการทั้งหมด กลับเกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างอำนาจที่รัฐและกลไกรัฐมีบทบาทเหนือกว่าชุมชน เนื่องจากรัฐมีกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร และมีสถาบันที่เป็นทางการรองรับการใช้อำนาจ สถานการณ์ดังกล่าวแม้จะไม่นำไปสู่การกีดกัน ชุมชนออกจากกระบวนการจัดการทรัพยากร แต่ส่งผลโดยตรงต่อความเป็นอิสระ (Autonomy) และเกิดการลดทอน (Reduce) พลังอำนาจของชุมชนหลายมิติ เช่น กฎ กติกาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันและไม่ขัดแย้งกับแนวทางของรัฐ หรือผู้ใช้ทรัพยากรมีแนวโน้มยอมรับแนวทางของรัฐมากกว่าชุมชน เพราะเชื่อว่ารัฐเป็นผู้เชี่ยวชาญ (Experts) ในการจัดการทรัพยากร นอกจากนี้ ชุมชนยังมีขอบเขตการใช้อำนาจจำกัดและเชื่อมโยงกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม แต่อำนาจของรัฐ กลับไม่ผูกติดหรือยึดโยงกับมิติพื้นที่ ดังนั้นกฎหมาย

ในฐานะเครื่องมือจัดการทรัพยากรของรัฐ จึงมีสภาพบังคับเหนือพื้นที่และบริบททางสังคม เป็นต้น (อำพร แพทย์ศาสตร์, 5 พฤษภาคม 2562, สัมภาษณ์; มาโนช ฝั่งรัง, 9 พฤษภาคม 2562, สัมภาษณ์)

(2) ข้อจำกัดด้านองค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากร แม้การจัดการทรัพยากร โดยชุมชน จะมีจุดเด่นด้านความสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของประชาชนท้องถิ่น ประกอบกับเป็นหลักการที่ใช้ปัญหาและความเป็นจริงซึ่งชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันเป็นตัวตั้ง แต่การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน (เพียงสถาบันเดียว) ไม่อาจเป็นหลักประกันว่า จะนำไปสู่การสร้าง ความยั่งยืนระยะยาว เนื่องจากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น เริ่มมีพลวัตไม่ทันกับปัญหาด้าน สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ สถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นควบคู่กับการที่ชุมชนขาดองค์ความรู้ ภายใต้อาณัติวิทยาศาสตร์ ในฐานะองค์ความรู้สมัยใหม่ที่ผ่านการพิสูจน์ และถูกนำมาใช้เพื่อจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดผลสัมฤทธิ์เชิงประจักษ์ กระทั่งได้รับการยอมรับว่าเป็นแนวทางหนึ่งที่มี ศักยภาพ สามารถรับมือกับปัญหาหรือความเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ในอนาคต (อำพร แพทย์ศาสตร์, 6 พฤษภาคม 2562, สัมภาษณ์)

(3) การขาดความสามารถในการจัดการกับผู้ใช้ประโยชน์ภายนอกที่ละเมิดกติกา ของชุมชน สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะกติกาและมาตรการลงโทษทางสังคม ไม่สามารถสร้างแรง กดดันต่อการดำเนินชีวิตของผู้ใช้ประโยชน์ภายนอก เนื่องจากบุคคลเหล่านี้ไม่มีผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมเชื่อมโยงกับชุมชน ประกอบกับชุมชนไม่มีอำนาจทางการใน การปรับ จับกุม หรือควบคุมผู้ละเมิดกติกา ดังนั้น สิ่งที่ชุมชนกระทำได้จึงเป็นเพียงการตักเตือน การผลักดันบุคคลเหล่านี้ออกจากทรัพยากร หรือประสานให้เจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการ ขณะเดียวกันชุมชนก็ขาดศักยภาพสอดส่อง ตรวจสอบตรา การใช้ประโยชน์ทรัพยากร เพราะข้อจำกัด ด้านความพร้อมของบุคลากร วัสดุอุปกรณ์ และการสนับสนุนจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง (อำพร แพทย์ศาสตร์, 5 พฤษภาคม 2562, สัมภาษณ์; มาโนช ฝั่งรัง, 9 พฤษภาคม 2562, สัมภาษณ์)

(ข) สภาพปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัดในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ที่เกิดขึ้นกับ ชุมชน ในตำบลบางสระเก้า อำเภอลำลูกเกด จังหวัดจันทบุรี ได้แก่

(1) การขาดกฎหมาย (ลำดับรอง) ที่รับรองการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการ ทรัพยากร ข้อจำกัดมิติดังกล่าวต่อการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของท้องถิ่น 2 รูปแบบ คือ (สถิติย์ แสนเสนาะ, ปาลิตา ไชยเสนา และสมชาย ทองอ่อน, 12 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

หนึ่ง ศักยภาพและกระบวนการจัดการทรัพยากร แม้ชุมชนจะสามารถใช้ศักยภาพ ที่มีอยู่จัดการทรัพยากรชายฝั่งในท้องถิ่นได้ แต่ศักยภาพเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากกฎหมายให้อำนาจ แก่ชุมชน ตรงกันข้ามกลับเกิดจากจิตสำนึกและจิตวิญญาณร่วมของประชาชนกลุ่มต่างๆ ขณะเดียวกันการไม่มีกฎหมายรับรอง แม้จะทำให้ชุมชนกำหนดแนวทางจัดการทรัพยากรอย่างเป็น

อิสระ โดยอาศัยภูมิปัญญา องค์ความรู้ และจารีตประเพณีของท้องถิ่น แต่ในระยะยาวอาจเผชิญกับปัญหา เนื่องจากไม่มีหลักประกันว่าชุมชนจะสามารถอ้างสิทธิลักษณะนี้ได้ตลอดไป ด้วยเหตุนี้การอ้างอิงหลักจารีตประเพณี จึงไม่มีผลผูกมัดให้ทุกคนต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

สอง การลงโทษผู้ละเมิดกติกา ทั้งผู้ละเมิดกติกาของชุมชนหรือกติกาของรัฐ ในส่วนของการลงโทษผู้ละเมิดกติกาของชุมชน เนื่องจากชุมชนไม่มีสถานะทางกฎหมายและไม่มี การตรากฎหมายที่ให้อำนาจโดยตรงแก่ชุมชน เป็นผลให้กติกาเชื่อมโยงกับระบอบจารีต ประเพณี และการดำรงอยู่ของความเป็นชุมชน กล่าวคือ หากชุมชนยังคงมีแรงยึดเหนี่ยวภายในสูง กติกาข่ม มีอิทธิพลต่อการกำกับ ควบคุม ทั้งนี้เพราะหากประชาชนในชุมชนไม่ปฏิบัติตาม ก็จะได้รับ บทลงโทษทางสังคมตามมา ตรงกันข้ามหาก แรงยึดเหนี่ยวในชุมชนคลายตัว ประชาชนเริ่มมีวิถี ชีวิตแบบปัจเจกบุคคล ข่มส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเริ่มถดถอยลง กติกาของชุมชนจึงมี สภาพบังคับลดลงตามไปด้วย ส่วนการละเมิดกติกาของรัฐ การดำเนินการส่วนใหญ่อยู่ในรูปการ ประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐ เพื่อเพิ่มความเข้มข้นในการตรวจตรา หรือบังคับใช้กฎหมาย โดยเฉพาะการลงโทษผู้กระทำความผิด

(2) ผู้ใช้ประโยชน์ภายนอกไม่ปฏิบัติตามกฎ กติกาในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ของชุมชนเนื่องจากทรัพยากรชายฝั่งมีลักษณะเป็นทรัพยากรร่วม ที่ขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่ ชุมชนไม่สามารถกีดกัน (Non-excludable) หรือห้ามใช้ประโยชน์ ดังนั้นสิ่งที่ชุมชนทำได้ คือ การออกแบบหลักการและวางแบบกติกา เพื่อสร้างข้อตกลงร่วมในการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากร แม้กติกาหรือข้อตกลงร่วมจะได้รับความร่วมมือจากผู้ใช้ประโยชน์ภายในชุมชน แต่ไม่ สามารถกำกับหรือควบคุมพฤติกรรมผู้ใช้ประโยชน์ภายนอกชุมชนได้ เพราะกติกาไม่ถูกเผยแพร่ใน วงกว้างทำให้การรับรู้จำกัด ขณะเดียวกันกติกาก็ไม่มีสภาพบังคับหรือบทลงโทษที่เป็นรูปธรรม โดยเฉพาะการเผชิญเหตุการณ์ละเมิดกติกา ประกอบกับผู้ใช้ประโยชน์ภายนอกไม่มีผลประโยชน์ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมโยงกับชุมชนในฐานะผู้ออกกติกา ดังนั้น ข้อตกลงจึงไม่ผูกมัด กลุ่มคนเหล่านี้ เช่นเดียวกับมาตรการลงโทษทางสังคม ก็ไม่ส่งผลกระทบหรือสร้างแรงกดดันต่อ การดำเนินชีวิตของผู้ใช้ประโยชน์ภายนอก (สฤติย์ แสนเสนาะ, ปาติดา ไชยเสนา และสมชาย ทองอ่อน, 12 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

(3) ประสิทธิภาพในการสอดส่อง ดูแล การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่งใน ท้องถิ่น แม้ชุมชนจะพยายามสร้างกลไกเพื่อสอดส่อง ดูแล การใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่ง แต่ในทางปฏิบัติ กลับไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากขอบเขตของ ทรัพยากรที่กว้าง ประกอบข้อจำกัดด้านบุคลากร วัสดุอุปกรณ์ เงื่อนไขการประกอบอาชีพทำให้ผู้ใช้

ประโยชน์ภายในชุมชน ไม่สามารถเข้าร่วมจัดการทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ชุมชนยังขาด การสร้างแรงจูงใจให้ผู้ใช้ประโยชน์ภายในเข้าร่วมกระบวนการสอดคล้อง ดูแล ทรัพยากรอย่าง ต่อเนื่อง และบางสถานการณ์ปฏิบัติการของชุมชน ก็ไม่ได้รับการสนับสนุนจากกลไกรัฐอย่างที่ควร จะเป็นทั้งการสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นหรือการบังคับใช้กฎหมายกับผู้ละเมิดกติกาที่ยังไม่ เข้มงวด โดยเฉพาะกลุ่มคนที่กระทำความผิดซ้ำ (สถิตย์ แสนเสนาะ, ปาลิตา ไชยเสนาและสมชาย ทองอ่อน, 12 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

(4) *องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่ เริ่มมี ความสลับซับซ้อนมากขึ้น* สถานการณ์ปัจจุบันปฏิเสธไม่ได้ว่าสภาพปัญหาด้านทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มมีความสลับซับซ้อน เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Change) ทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติรูปแบบใหม่ ซึ่งแตกต่างไปจากสิ่งที่ชุมชน เคยสัมผัสในอดีต (ปริษา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, 2556, หน้า 90-94) ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรบนฐานความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ประชาชนยึดถือและปฏิบัติสืบ ทอดกันมา เพราะแนวทางดังกล่าวเริ่มไม่มีประสิทธิภาพ เมื่อเปรียบเทียบกับอดีต ด้วยเหตุนี้ภายใต้ ความเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ การอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมเพื่อจัดการทรัพยากร เพียงมิติเดียว อาจกลายเป็นข้อจำกัดในระยะยาว เพราะพลวัตขององค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ปรับตัวไม่ทันกับสถานการณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว

(ค) *สภาพปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัดในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ที่เกิดขึ้นกับ เครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำประแส อำเภอกงหรา จังหวัดระยอง ประกอบด้วย*

(1) *กติกาในการจัดการทรัพยากรขาดสภาพบังคับกับบุคคลนอกเครือข่ายชุมชนฯ* ปัญหาหลักขณะนี้ เกิดขึ้นจากความไม่รู้กติกา หรือการที่บุคคลนอกเครือข่ายชุมชนฯ ไม่มีความ ผูกพันและสำนึกความเป็นชุมชน รวมทั้งเครือข่ายชุมชนฯ ขาดประสิทธิภาพสอดคล้อง ดูแล และ กำกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร กล่าวได้ว่า การไม่สามารถบังคับใช้กติกาและไม่สามารถ ป้องกัน เฝ้าระวังการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรของบุคคลภายนอก ไม่เพียงจะส่งผลกระทบต่อ ความอุดมสมบูรณ์และความยั่งยืนของทรัพยากรเท่านั้น ตรงกันข้ามในระยะยาวอาจส่งผล กระทบต่อการตัดสินใจหรือความยินยอมที่สมาชิกชุมชนดั้งเดิมจะปฏิบัติตามข้อตกลงหรือกติกา เพราะสมาชิกมีแรงจูงใจในการปฏิบัติตามกติกาน้อยลง เนื่องจากเกิดความคิดที่ว่า แม้เครือข่าย ชุมชนฯ จะช่วยกันปกป้อง ดูแลทรัพยากร แต่กลับไม่สามารถกีดกัน ควบคุมผู้ใช้ประโยชน์ภายนอก ได้ เป็นเหตุให้บุคคลเหล่านี้สามารถจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่งได้อย่างเต็มที่ และเป็นการใช้ ประโยชน์ในอัตราที่มากกว่าสมาชิกเครือข่ายชุมชนฯ ทั้งที่ไม่มีส่วนร่วมจัดการทรัพยากร (ชโลม

วงศ์ทิม, ลำออย รัตนาจิตร และเอกชัย เนตรมณี, 3 เมษายน 2562, สัมภาษณ์; ชล บุญนาค, 2555, หน้า 68-69)

(2) ความแตกต่างของกระบวนการทัศน์ในการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐและเครือข่ายชุมชนฯ กล่าวคือ กระบวนการทัศน์ของรัฐใช้หลักนิติศาสตร์เป็นจักรกลเพื่อปฏิบัติการทางสังคม ทำให้แนวทางจัดการทรัพยากรของรัฐ เน้นการบังคับใช้กฎหมายเชิงสั่งการและควบคุม โดยเฉพาะการให้อำนาจแก่กลไกรัฐรูปแบบต่างๆ เพื่อป้องกัน ฝ่าละออง และลงโทษผู้ละเมิดกฎหมาย ส่วนกระบวนการทัศน์ของเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำประแสอยู่บนหลักรัฐศาสตร์ ซึ่งให้น้ำหนักไปที่ความอยู่รอด ความจำเป็น และความสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของประชาชน มากกว่าการบังคับใช้กติกาย่างเข้มงวด ทั้งนี้หากมีการลงโทษจะเริ่มต้นจากมาตรการเบาไปหาหนัก ความแตกต่างของกระบวนการทัศน์ดังกล่าว แม้ไม่ได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐและเครือข่ายชุมชนฯ แต่กลับเป็นข้อจำกัดหนึ่งที่ทำให้เครือข่ายชุมชนฯ ไม่สามารถบริหารจัดการทรัพยากรตามเจตนารมณ์ของตนเองได้ เนื่องจากรัฐมีอำนาจที่ชอบธรรม มีตัวตนและสถานภาพทางกฎหมาย ดังนั้น บางสถานการณ์จึงเกิดการกดทับทางอำนาจ (Subjugation) โดยอำนาจรัฐอยู่เหนือและกำกับอำนาจของชุมชน เป็นเหตุให้แนวทางจัดการทรัพยากรของชุมชนถูกครอบงำ (Dominant) จากกระบวนการทัศน์ของรัฐ ซึ่งมีผลต่อความเป็นอิสระของชุมชน (ลำออย รัตนาจิตร, 3 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

(3) ความไม่เข้มแข็งและยั่งยืนของสถาบันทางสังคมที่ถูกจัดตั้งโดยเครือข่ายชุมชนฯ กล่าวได้ว่า สถาบันทางสังคมที่เครือข่ายชุมชนฯ ร่วมกันจัดตั้งขึ้นเพื่อจัดการทรัพยากร มีความสัมพันธ์โดยตรงกับผู้นำสถาบันฯ ดังนั้น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงผู้นำ ศักยภาพหรือแรงยึดเหนี่ยวของสถาบันก็เริ่มคลายตัว บุคคลที่เป็นสมาชิกก็เริ่มปฏิบัติตามกติกาน้อยลง เนื่องจากแรงจูงใจหนึ่งที่มีผลต่อพฤติกรรมของสมาชิก ก็คือ การยอมรับบทบาทและความเชื่อมั่นที่มีต่อผู้นำ (ผู้อาวุโส) ด้วยเหตุนี้ความเป็นสถาบันและพลังอำนาจของสถาบันที่ถูกจัดตั้งโดยเครือข่ายชุมชนฯ จึงผันแปรไปตามความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ทั้งนี้หากเปรียบเทียบกับความเป็นสถาบันของรัฐ จะพบว่า ถูกทำให้เป็นปีกแผ่น โดยการกำหนดโครงสร้างที่เป็นทางการ หรือการมีสถานะที่ถูกรับรองโดยกฎหมาย และมีอำนาจที่ไม่ยึดติดกับตัวบุคคล ตรงกันข้ามกลับเป็นอำนาจซึ่งเกิดขึ้นจากความเป็นสถาบันความแตกต่างเช่นนี้ส่งผลให้พลังอำนาจในการจัดการทรัพยากรภายใต้หลักสิทธิชุมชน แปรเปลี่ยนตามเงื่อนไขทางสังคมแต่ละช่วงเวลา กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเป็นสถาบันของรัฐ (มีอำนาจ) อยู่เหนือพื้นที่และเวลา (Space and Time) แต่ความเป็นสถาบันของชุมชน

(กฎ กติกาที่ถูกกำหนดขึ้นโดยชุมชน) อยู่ภายใต้เงื่อนไขพื้นที่และเวลา (ชโลม วงศ์ทิม และเอกชัย เนตรมณี, 3 เมษายน 2562, สัมภาษณ์)

อภิปรายผลการศึกษา

หากนำข้อค้นพบจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนซึ่งเป็นกรณีศึกษา ไปเปรียบเทียบกับมโนทัศน์สิทธิชุมชน ทำให้เห็นว่าชุมชนยังสามารถอ้างอิงหลักสิทธิชุมชน เพื่อกำหนดกติกา หรือสร้างข้อตกลงร่วม เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นได้ ซึ่งนัยยะของสิทธิชุมชน เปรียบเสมือนอำนาจที่ชุมชนมีเหนือปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกของชุมชนนั้นๆ ด้วยเหตุนี้กติกาหรือข้อตกลงร่วมที่ถูกกำหนดขึ้นโดยชุมชน จึงมีผลต่อพฤติกรรมทางสังคมของสมาชิกชุมชนกลุ่มต่างๆ โดยปฏิบัติการภายใต้หลักสิทธิชุมชนครั้งนี้ ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ที่จะช่วงชิงอำนาจจากรัฐ ตรงกันข้ามกลับเป็นการใช้สิทธิของชุมชน เพื่อเสริมสร้างศักยภาพการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ และสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ เพราะประชาชนในท้องถิ่นมีวิถีชีวิตเชื่อมโยงกับความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ดังนั้น หลักสิทธิชุมชนที่เกิดขึ้นจึงไม่ใช่ความคิดในลักษณะคู่ตรงข้าม (Binary Opposition) และไม่ใช้ปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practice) เพื่อลดทอนบทบาทของรัฐ หรือทำให้ชุมชนมีอำนาจนำในกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กล่าวได้ว่า การที่ชุมชนสามารถจัดวางความสัมพันธ์ทางอำนาจและสร้างข้อตกลงร่วม สำหรับใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติภายใต้หลักสิทธิชุมชนได้นั้น เป็นผลจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างและบริบท ทางสังคมที่ดำรงอยู่ในแต่ละชุมชน เช่น ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า หากวิถีชีวิตของประชาชนเกี่ยวข้องกับทรัพยากรโดยตรง จะทำให้ปฏิบัติการทางสังคมภายใต้หลักสิทธิชุมชนได้รับความร่วมมือจากบุคคลกลุ่มต่างๆ เนื่องจากความมั่นคงของทรัพยากร เปรียบเสมือนหลักประกันในการดำเนินชีวิต หรือหากชุมชนสามารถรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม และธำรงความเป็นชุมชนเอาไว้ได้ จะมีผลต่อการยอมรับ การเคารพข้อตกลงร่วม และจะทำให้มาตรการทางสังคมที่ถูกนำมาใช้เพื่อกำกับ ควบคุม พฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมีประสิทธิภาพ เป็นต้น

แม้ว่าชุมชนหลายแห่งจะประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่ไม่ได้หมายความว่า การจัดการทรัพยากรไม่เผชิญกับปัญหาใดๆ ตรงกันข้ามชุมชนยังคงมีข้อจำกัดหลากหลายรูปแบบ เช่น ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้ ชี้ให้เห็นว่า แรงยึดเหนี่ยวภายในชุมชนมีแนวโน้มที่จะคลายตัว ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวมีผลต่อการเคารพและปฏิบัติตามข้อตกลงร่วมที่ถูกกำหนดขึ้น หรือการที่ชุมชนไม่สามารถกำกับ ควบคุมผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรภายนอกได้

ประกอบกับขอบเขตของทรัพยากรที่กว้างทำให้ชุมชนไม่มีศักยภาพเพียงพอที่จะสอดคล้อง ดูแล นอกจากนี้ยังไม่มีกฎหมายลำดับรองที่ให้อำนาจหรือรับรองการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เป็นต้น

จากข้อค้นพบการวิจัยข้างต้น ยืนยันว่าชุมชนควรมีสิทธิที่จะจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น เนื่องจากเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกับทรัพยากร ขณะเดียวกันก็มีอำนาจผ่านระบอบจารีต ประเพณี ในการกำกับ ควบคุม พฤติกรรมผู้ใช้ประโยชน์ภายใน นอกจากนี้กระบวนการทัศน์ของชุมชนยังมุ่งเน้นไปที่ ความสอดคล้องระหว่างความยั่งยืนของทรัพยากรกับความมั่นคงในการดำรงชีวิต ดังนั้น จึงไม่ต้องการแบ่งแยกหรือกีดกันประชาชนท้องถิ่นออกจากทรัพยากร ซึ่งกระบวนการทัศน์ดังกล่าวมีผลต่อการยอมรับและปฏิบัติตามจากผู้ใช้อำนาจภายในชุมชน อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า หากชุมชนมีสิทธิจัดการทรัพยากรท้องถิ่นแล้วจะประสบความสำเร็จเสมอไป เนื่องจากความสลับซับซ้อนของปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบกับพลังอำนาจจัดการทรัพยากรของชุมชนผันแปรไปตามบริบทและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ที่ดำรงอยู่ในแต่ละพื้นที่ ดังนั้น จึงไม่สามารถยืนยันได้ว่าการใช้สิทธิชุมชนเพื่อจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพมากกว่าการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ ข้อเสนอเช่นนี้ไม่ได้มีนัยยะที่ต้องการให้รัฐและกลไกรัฐ เป็นผู้ใช้อำนาจนำในกระบวนการดังกล่าว เพราะกระบวนการทัศน์ที่รัฐนำมาใช้จัดการทรัพยากรก็มีข้อจำกัดหลายประการ เช่น กฎหมายหรือกติกาที่ถูกละเมิดจากส่วนกลางไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งมีผลต่อการยอมรับและปฏิบัติตามกติกานั้น บางสถานการณ์กลายเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่ความขัดแย้ง ระหว่างผู้ใช้ทรัพยากรกลุ่มต่างๆ หรือช่องว่างทางกฎหมายที่ก่อให้เกิดการเอื้อประโยชน์แก่บุคคลบางกลุ่ม และปิดกั้นการใช้ประโยชน์ของบุคคลบางกลุ่ม เป็นต้น

ภายใต้ข้อจำกัดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐและชุมชน กระบวนทัศน์ที่ควรถูกนำมาใช้เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างความยั่งยืน (Sustainability) ของทรัพยากร และความอยู่รอด (Survivals) ของประชาชนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่น ก็คือ การบริหารจัดการร่วม (Co-management Paradigm) ข้อเสนอเช่นนี้เกิดขึ้นจากฐานคิดที่ว่า ความเป็นจริงทางสังคมไม่สามารถปฏิเสธหรือกีดกันบทบาทของรัฐและชุมชนได้ ขณะเดียวกันก็ไม่ควรปล่อยให้สถาบันใดสถาบันหนึ่ง มีอำนาจนำในการตัดสินใจเพียงฝ่ายเดียว ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและชุมชนใหม่ เพื่อให้สถาบันทั้งสองสามารถใช้อำนาจร่วมกัน (Shared Power) และแบ่งปันความรับผิดชอบ (Shared Responsibility) ในการจัดการทรัพยากร โดยการบริหารจัดการร่วม ถือเป็นกระบวนทัศน์ซึ่งแตกต่างจากการมีส่วนร่วม เพราะการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจากบริบทความสัมพันธ์

ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ดังประสบการณ์การจัดการทรัพยากรในอดีต ที่รัฐ มีอำนาจเหนือกว่าชุมชน และพยายามเปิดโอกาสให้ชุมชนหรือประชาชนเข้าร่วมกระบวนการซึ่งถูกกำหนดโดยรัฐ แต่กระบวนการที่ดำเนินการบริหารจัดการร่วม กลับมีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างความเป็นหุ้นส่วน (Partnerships) และต้องการยกระดับสถานะของชุมชนให้เท่าเทียมกับกลไกรัฐ รวมทั้งต้องการสร้างระบบอำนาจแบบหลายศูนย์ (Polycentric System) เพื่อป้องกันการผูกขาดอำนาจ โดยการกำหนดให้ศูนย์กลางอำนาจแต่ละศูนย์ มีสิทธิที่เป็นอิสระ และมีอำนาจตัดสินใจจัดการทรัพยากรภายใต้กรอบหรือกติกาชุดเดียวกัน

สำหรับเงื่อนไขจำเป็น (Necessary Conditions) ที่จะนำไปสู่การบริหารจัดการร่วม ก็คือ รัฐต้องยอมรับและรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการทำให้สิทธิภายใต้ระบอบจารีตประเพณีของท้องถิ่น กลายเป็นสิทธิที่ชอบธรรมตามกฎหมาย ควบคู่กับการตรากฎหมายรองรับสิทธิชุมชนในการอนุรักษ์ คุ้มครอง ฟื้นฟู และจัดให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งปฏิรูปกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ชายฝั่ง เพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถใช้สิทธิอันชอบธรรมตามกฎหมายจัดการทรัพยากรร่วมกับกลไกรัฐในส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น นอกจากนี้ ต้องปฏิรูปโครงสร้างอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นสองนัยยะ คือ หนึ่ง การกระจายอำนาจแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้มีอำนาจจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อประโยชน์ของคนในท้องถิ่น และสอง การรับรองหรือขยายบทบาทของชุมชนในกระบวนการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายที่ได้จากการศึกษาวิจัย

จากข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่เป็นนัยยะเชิงนโยบาย เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปพิจารณา ดังต่อไปนี้

1. การประกาศใช้พระราชบัญญัติสิทธิชุมชน ในฐานะที่เป็นกฎหมายกลางเพื่อส่งเสริมสนับสนุน และคุ้มครองการใช้สิทธิของชุมชนจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ

2. การแก้ไข ปรับปรุง กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรน้ำและทรัพยากรชายฝั่ง เพื่อให้ชุมชนสามารถใช้สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับส่วนราชการ เป็นต้น

3. การออกแบบกลไกเพื่อรองรับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในรูปแบบการบริหารจัดการร่วม ระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วน

4. การเสริมสร้างองค์ความรู้หรือนวัตกรรมสมัยใหม่ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้แก่ชุมชน เพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชนให้สอดคล้องกับสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น

รายการอ้างอิง

- กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ดใน. (2561). *แผนจัดการป่าชายเลนและทรัพยากรชายฝั่งบ้านเปรี๊ดใน หมู่ที่ 2 ตำบลห้วยน้ำ อำเภอมะนัง จังหวัดตราด*. ม.ป.ท.
- กิตติศักดิ์ ปรกติ.(2550). *สิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล. (2555). *กลไกการขับเคลื่อนการปรับตัวของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ: กรณีศึกษาเปรียบเทียบเครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียน จังหวัดตรัง และเครือข่ายลุ่มน้ำ ประแส จังหวัดระยอง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ขรรค์เพชร ชายทวีป. (2552). *ผู้ทรงสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ*. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัย, สาขากฎหมายมหาชน, คณะนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คณะกรรมการปฏิรูป. (2555). *ข้อเสนอการปฏิรูปโครงสร้างอำนาจ*. นนทบุรี: สำนักงานปฏิรูป.
- คณะอนุกรรมการพิจารณาเสนอกฎหมายที่ต้องจัดทำใหม่เพื่อสนับสนุนยุทธศาสตร์ชาติและการปฏิรูป ประเทศ. (2561). *ร่างพระราชบัญญัติสิทธิชุมชน พ.ศ..... วันที่ค้นข้อมูล 23 มกราคม 2562, เข้าถึงได้จาก www.thailawreform.go.th/th/wp-content/uploads/2018/.../สิทธิชุมชน29062561.pdf*
- ชล บุนนาค (2555). *การสำรวจองค์ความรู้เรื่องแนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม : ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย*. โครงการการสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย โดยคณะทำงานเครือข่ายวิชาการเพื่อการปฏิรูป คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป.
- ชลธิชา ตะทองด้วง. (2557). *ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำโดยรัฐในประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- ชโลม วงศ์ทิม. (2562, 3 เมษายน). *อดีตผู้นำเครือข่ายลุ่มน้ำประแส จังหวัดระยอง*. สัมภาษณ์.

- ชมล สกุดอินทร์. (2555). *จิตสำนึกชุมชนในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง: กรณีศึกษาชุมชนบ้านแถวนา ตำบลบางสระแก้ว อำเภอแหลมงสิงห์ จังหวัดจันทบุรี*. วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต, สาขาพัฒนาชุมชน, คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นรวรรณ ใจชื่น. (2549). *หนีนี้นี้ให้มีกิน: การจัดการความรู้แก้ไขปัญหาความยากจน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- นรวรรณ ใจชื่น และรังษิ ทองอ่อน. (2548). *ฝันเสื้อ...สายใยทางสังคม “คนบางสระแก้ว”*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- นิตยา โพธิ์นอก. (2557). *สิทธิชุมชนในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- บุญชู ณ ป้อมเพ็ชร. (2555). *สิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญไทย*. วารสารนิติสังคมศาสตร์, 5(2), 77-93.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ. (2556). *เศรษฐกิจสีเขียวของชุมชนภายใต้การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ: กรณีศึกษาชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออก*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ปาลิตา ไชยเสนา. (2562, 12 เมษายน). *สมาชิกกลุ่มพิทักษ์สิ่งแวดล้อมตำบลบางสระแก้ว อำเภอแหลมงสิงห์ จังหวัดจันทบุรี*. สัมภาษณ์.
- พรทิพย์ หาผล. (2544). *ความสามารถของชุมชนในการจัดการป่าชายเลน: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านเปร็ดใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต, คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และชัยณรงค์ เครือนวน. (2561). *ผลกระทบจากการบังคับใช้มาตรการแก้ไขปัญหาการทำประมงผิดกฎหมาย ขาดการรายงานและไร้การควบคุมที่มีต่อชาวประมงพื้นบ้าน กรณีศึกษาอ่าวตราด จังหวัดตราด*. วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย, 10(2), 399-421.
- พิมพ์รดา มณีอินทร์. (2558). *สิทธิชุมชนในการจัดการป่าชุมชน: ศึกษากรณีป่าชุมชนบ้านโนนตูมถาวร อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขากฎหมายมหาชน, คณะนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มานิช ผึ้งรัง. (2562, 9 พฤษภาคม). *ผู้ใหญ่บ้านและประธานคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปร็ดใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด*. สัมภาษณ์.

- ยศ สันตสมบัติ. (2543). รัฐ ชุมชน และนโยบายการจัดการทรัพยากร: บทสำรวจองค์ความรู้. ใน *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์และนโยบาย* (อานันท์ กาญจนพันธุ์: บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. (2560, 6 เมษายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 134 ตอนที่ 40 ก.
- พระราชบัญญัติป่าชุมชน. (2562, 29 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 136 ตอนที่ 71 ก.
- สถิตย์ แสนเสนาะ. (2562, 12 เมษายน). ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 และแกนนำกลุ่มพิทักษ์สิ่งแวดล้อมตำบล บางสระแก้ว อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี. สัมภาษณ์.
- สมชาย ตองอ่อน. (2562, 12 เมษายน). นายกองจัดการบริหารส่วนตำบลบางสระแก้ว อำเภอแหลม สิงห์ จังหวัดจันทบุรี. สัมภาษณ์.
- สมชาย ปรีชาศิลป์กุล และคณะ. (2557). *การศึกษาพัฒนาการการรองรับและคุ้มครองสิทธิชุมชน ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน สนับสนุน การวิจัย (สกว.).
- ลำออย รัตนวิจิตร. (2562, 3 เมษายน). รองประธานเครือข่ายลุ่มน้ำประแส จังหวัดระยอง. สัมภาษณ์.
- สุภาวดี แก้วประดับ. (2546). *สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: จากจารีตปฏิบัติสู่การปฏิรูปการเมืองไทย*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร มหาบัณฑิต, สาขาวิชา การปกครอง, คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ. (บรรณาธิการ). (2536). *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการ พัฒนา*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อภิษฎา คุณาพรธรรม. (2551). *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเครือข่ายองค์กร ชุมชน: กรณีศึกษากลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ตใน จังหวัดตราด*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา), บัณฑิต วิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *มติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นที่ด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการ ทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อำพร แพทย์ศาสตร์. (2562, 5 พฤษภาคม). อดีตประธานคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาป่า ชายเลน บ้านเปรี๊ตใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์.
- เอกชัย เนตรมณี. (2562, 3 เมษายน). หัวหน้างานส่งเสริมการท่องเที่ยว เทศบาลตำบลปากน้ำประแส จังหวัดระยอง. สัมภาษณ์.